

УДК 811.161.2'373.4

Гапонова Л. Є.

ТВОРЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ТЕРМІНІВ СИНТАКСИЧНИМ СПОСОБОМ

У статті досліджено творення термінів-словосполучень як продуктивного в українській криміналістичній термінології способу творення. Проаналізовано терміни, що утворилися шляхом сполучення іменника та власної назви, що мають відповідні аббревіатури, які вживаються паралельно з повними назвами.

Ключові слова: термін, терміносистема, словосполучення, криміналістика, спосіб творення, аббревіатура, власна назва.

В статье исследованы создания терминов-словосочетаний как продуктивного в украинской криминалистической терминологии способа создания. Проанализированы термины, образованные путем сочетания существительного и имени собственного, имеющих соответствующие аббревиатуры, употребляемых параллельно с полными названиями.

Ключевые слова: термин, терминсистема, словосочетание, криминалистика, способ создания, аббревиатура, имя собственное.

In the article studies creation of terms, word combinations in Ukrainian as productive ways to create a criminalistics terminology. Analyzed terms are formed as by the combination of a noun and a proper name with the appropriate abbreviation, is used in parallel with the full names.

Key words: term, terminosystem, phrase, criminalistics, mode of creation, abbreviation, proper name.

Термінологічне словосполучення є складним найменуванням наукового поняття, що виконує номінативну і комунікативну функції і є невід'ємною частиною термінологічної системи. Дослідженням словосполучення, термінологічність якого певний час була предметом дискусій мовознавців, фахівців із інших галузей знань, присвятили свої праці такі вчені: А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько [2], Т. І. Пасько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк [15], В. М. Овчаренко [14], Д. С. Лотте [11; 12], В. П. Даниленко [4], Т. Л. Канделаки [9], М. В. Верещака [2], Б. М. Головін, Р. Ю. Кобрін [3] та ін.

Досить продуктивним в українській криміналістичній термінології (далі – УКТ) є спосіб номінації шляхом утворення термінів-словосполучень. Тут доцільно виходити з уявлень про номінативну значущість різних частин мови і різних типів словосполучень. Для їх оцінювання немає ідентичних критеріїв серед норм загальнолітературного словотвору, тому нормативність встановлюється практичною апробацією власне термінологічних способів словотвору і загальної відповідності їх структурі наукової мови, її лексичному складу і способам термінотворення.

Незвичне для загальноживаної лексики може бути актуальним і доцільним у термінології. У загальнолітературній мові словосполучення типу *куля куляста* (тобто куля, що має круглу форму) [19, с. 123] та подібні до нього повинні бути оцінені як тавтологічні, а отже, стилістично вразливі. Проте в термінології – це єдино можливий спосіб передачі необхідного значення відповідних спеціальних понять. Дослідження термінологічного словотвору, слововжитку, акцентології тощо свідчить, що в способах творення термінів багато відмінностей, порівняно із способами загальноживаної лексики, які не можна оцінювати тільки з позицій загальнолітературних норм, проте всі зазначені особливості утворення і вживання термінів перебувають у межах можливого в мові. Через тісний зв'язок з об'єктивною дійсністю та більшу безпосередність порівняно із загальнолітературною лексикою словниковий запас криміналістичної науки розвивається не тільки за загальнолітературними нормами. Його уніфікація та впорядкування, лінгвістичне забезпечення є складним і відповідальним завданням не тільки термінологів, а й фахівців правової галузі науки, оскільки тільки шляхом об'єднання теоретичних (лінгвістичних) і практичних (правових) знань можна уніфікувати тезаурус УКТ. На сьогоднішньому етапі досить істотними є теоретичні узагальнення та практичні висновки й рекомендації, оскільки діяльність щодо уніфікації і нормалізації термінології за умов постійного розвитку криміналістики набуває самостійної значущості.

Прості терміни-словосполучення й способи їх утворення є базовими структурами для побудови багатоконпонентних термінів, якими поповнила терміносистему криміналістики власненаукова термінологія. Останнім часом у теорії науки криміналістики та слідчої практики виникли нові види судових експертиз та терміни на їх позначення за словотвірним зразком – складний або складений прикметник, утворений поєднанням кількох основ у цілісну лексичну одиницю + іменник (наприклад, у поєднанні зі словом *експертиза* в УКТ утворено низку термінів на позначення видів експертиз): *експертиза судово-акустична, фоновоскопічна, електроакустична, почеркознавча, авторознавча, фототехнічна, судо-*

во-трасологічна, планово-економічна, товарознавча, пожежно-технічна, автотехнічна, технологічна, судово-біологічна, будівельна, судово-бухгалтерська [10, с. 67–69] та ін. Аналогічно утворені за назвою моделлю можуть бути терміни-словосполучення безприйменникові (*криміналістична ситуація, слідча версія, латентні сліди, ідентифікаційна інформація, дактилоскопічна інформація, слідознавча інформація, балістична інформація* тощо) та прийменникові (*розшук (або розслідування) по “гарячих” слідах, ставити у вину, зізнання у вбивстві* та ін.). Наприклад: “...особливості визначаються передусім специфікою скоєння злочинів, не можна погодитись з віднесенням до позазавидових методик особливостей розслідування злочинів по “гарячих слідах”, бо в цьому випадку йдеться не про особливості скоєння злочинів...” [1, с. 250].

У системі сучасної УКТ як компонента загальнолітературної мови на лексичному рівні виявляються морфологічні, словотвірні та синтаксичні особливості, причому останні – у межах синтаксису словосполучень, характеристика яких у терміносистемі криміналістики й подаватиметься далі.

Аналіз структури термінів-словосполучень терміносистеми криміналістики засвідчив, що найчисленнішу групу утворюють складні багатокомпонентні терміни. Цей факт закономірно відтворює тісний зв’язок між структурою та природою терміна-словосполучення. Двочленність, тобто наявність у терміна одного поширювача (семантичного конкретизатора), що перебуває з мотиваційною основою у відповідних синтаксичних зв’язках, відбиває в українському термінотворенні процес найменування предмета чи поняття, з одного боку, з точністю та повнотою, а з іншого – граничною стислістю. У групі термінів-словосполучень переважають іменникові атрибутивні з узгоджувальним типом підрядного синтаксичного зв’язку. Наприклад, у мікротерміногрупі “види судових експертиз” поширеними є терміни на зразок таких, як *одорологічна експертиза, фонетична експертиза, балістична експертиза, технічна експертиза, будівельна експертиза* [10, с. 67]; у мікротерміногрупі “види криміналістичних досліджень” – *роздільне дослідження, експериментальне дослідження, порівняльне дослідження, ідентифікаційне дослідження*; у мікротерміногрупі “тактичні засоби криміналістики” – *тактична операція, тактична комбінація, тактичне рішення, слідча ситуація* [10] тощо.

Терміни, утворені сполученням іменника (назви виду зброї) та власної назви (як правило, прізвища слов’янського походження), мають відповідні аббревіатури, що поширені в сучасній криміналістиці. Наприклад: ВЗ (вид зброї) + ВН (власна назва) → (аббревіатура / аббревіатура відсутня): *гвинтівка Токарева* – радянська гвинтівка системи Токарева, дослідний зразок (1930 або 1938 р.), калібру 7,62 мм [19, с. 56]; *гвинтівка Манліхера* [10, с. 288]; *гвинтівка Мосіна* – терміни на позначення моделей цієї зброї можуть мати у своєму складі цифровий компонент, який вказує на рік винайдення моделі. Існували варіанти піхотної, козачої і друганської гвинтівки [19, с. 131–132]. Наявний ще такий варіант цього терміна: *обріз гвинтівки Мосіна, зразка 1891 р.* [19, с. 144]. *Гвинтівка Симонова* – радянська автоматична гвинтівка системи Симонова, дослідний зразок (1931 або 1938 р.), калібру 7,62 мм [19, с. 56].

Карабін Симонова (СКС) – радянський самозарядний карабін системи Симонова, дослідний зразок 1944 року, калібру 7,62 мм [19, с. 108]; *карабін Калашникова* – радянський самозарядний карабін системи Калашникова, дослідний зразок 1944 року, калібру 7,62 мм [19, с. 108]; *карабін Маузер 1889 р.* – бельгійський карабін калібру 7,65 мм [19, с. 108].

Пістолет Марголіна – радянський спортивний автоматичний пістолет калібру 5,6 мм [19, с. 164]. *Пістолет Макарова (ПМ)* [10, с. 288], а також номенклатурна назва і аббревіатура: *ПМ-1* або *ПМП* – пістолет Макарова гумовий (тут з рос. – резиновый). “У протоколі також не можуть мати місця такі чіткі найменування тих предметів чи слідів, характеристика яких у період огляду не виявлена. Наприклад, не можна писати “плями крові”, “гільза від патрона *пістолета Макарова*”, “шматочки мозкової речовини” [18, с. 39]. “3 міліціонерів, що несли службу в патрулі, один був озброєний табельним “*Макаровим*”, другий пістолета не мав, оскільки недавно прийшов до ОВС” [7, с. 3]. Або: “В особистому заліку лідували: <...> стрільба, *АК-1*, жінки: Гонтар Віра <...> стрільба, *ПМ-1*, чоловіки: Демедюк Володимир <...>” [13, с. 2]. У статті “Найкращих стрільців визначено” також вказуються види зброї: “Влучні майстри змагалися у вправності володіння *пістолетом Макарова* та *автоматом Калашникова*” [13, с. 8].

Автомат Калашникова (АК), окрім зазначеної аббревіатури, також уживаються буквено-цифрові номенклатурні назви, наприклад: *АК-1* – радянський дослідний зразок автомата системи Калашникова калібру 7,62 мм; *АК-47* – радянський тридцятизарядний автомат калібру 7,62 мм, довжина 870 мм, вага 3800 г; *АК-47 зі складним прикладом* – модифікація АК-47. *АК-53* – швейцарська тридцятизарядна автоматична гвинтівка калібру 7,5 мм; *АК-74* – радянський тридцятизарядний автомат калібру 5,45 мм; *АКМ* – радянський тридцятизарядний автомат калібру 7,62 мм. *АКМС* – радянський тридцятизарядний автомат калібру 7,62 мм. *АКС-74У* – радянський укорочений автомат системи Калашникова калібру 5,45 мм [19, с. 12–13]. У сучасній фаховій періодиці читаємо: “Біля кожної іномарки – у камуфляжній формі суворий браток із *автоматом Калашникова* в руках <...> для нього вистачило б і одного з них, навіть і без *АК*” [88, с. 8]. “За даними прокуратури співвідношення видів вогнепальної зброї, що використовувалася, наступне: *автомат АКМ* та його модифікації – 22%, автомати закордонного виробництва – 6%, *пістолет ТТ* – 20%, *пістолет ПМ* – 18%, <...>” [1, с. 274]. В останньому прикладі спостерігається тавто-

логія в позначенні видів зброї *автомат АКМ* та *пістолет ПМ*, оскільки перше слово (назва виду зброї) дублює першу літеру аббревіатури.

На основі термінів-словосполучень *пістолет Токарева (ТТ)* [10, с. 285, 288] і *пістолет Коровіна (ТК)* утворені аббревіатури *ТТ*, *ТК*, які не відповідають повній назві зброї. Повна назва цього виду зброї має визначатися так: *тульський пістолет Токарева (ТПТ)* і *тульський пістолет Коровіна (ТПК)*. Як відомо, терміносполучення може складатися з обов'язкових і необов'язкових компонентів [17, с. 31–32]. У цих же терміносполученнях для утворення скорочень необов'язковим компонентом виявилось головне слово-іменник – *пістолет*, а варто б використовувати повні аббревіатури – *ТПТ*, *ТПК*. “Часто кілери очікували на своїх жертв не тільки з *пістолетом ТТ*, а й навіть з гранатометом” [6, с. 7]. “Працівниками УБОЗ викрито групу з двох раніше судимих жителів Кіровська та раніше судимого громадянина Росії, які, погрожуючи *пістолетом “ТТ”* приватному підприємцю, накинули йому на шию удавку та відібрали 22 тисячі гривень” [16, с. 1]. “У зв'язку з цим професійні кілери найчастіше використовують серійні *ТТ* і подібні до них знеособлені “пушки” або вживають заходи щодо знищення ознак, що індивідуалізують зброю” [1, с. 288].

Серед двокомпонентних словосполучень у терміносистемі криміналістики виділяють: іменникові складні терміни із сурядним типом зв'язку, утворені за моделлю “іменник у називному відмінку + іменник у називному відмінку однини чи множини”: *криміналістика і кримінологія, права і свободи, теорія і практика, відображення й інформація, інформація і докази* [10]; утворені за моделлю “іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку однини чи множини з прийменником або без нього” на позначення технічних прийомів і способів криміналістичного дослідження, видів злочинів, а також понять, якими оперують фахівці цієї галузі: *техніка суду, вчинення злочину, спосіб злону, отримання інформації, екстрагування гільзи, місце злочину, малювання зі слів, особи без громадянства, викрадення часу* (вид комп'ютерного злочину) [10] тощо.

В УКТ простежуємо терміни-словосполучення, утворені за зразком “іменник у називному відмінку + іменник у орудному відмінку з прийменником або без нього”, де часто перший, рідше – другий елемент є за походженням віддієслівним іменником: *явка з повинною, ідентифікація за описом, ідентифікація за образом, зіткнення з перешкодою, боротьба зі злочинністю, маніпуляції програмами* [10] та ін.

Криміналістика користується термінами-словосполученнями з дієслівною основою та об'єктними синтаксичними відношеннями і зв'язком керування (непрямим відмінком керованого іменника за участю прийменника або без нього): *дешифрувати зміст, встановлювати джерело, виявити слід, надавати інформацію, вчинити злочин, увійти в контакт, розпізнавати зразки, проводити експертизу, здійснити наїзд, викрити злочинця, ідентифікувати людину* [10].

Отже, наявність у терміносистемі сучасної криміналістики термінів-словосполучень і продуктивність саме синтаксичного способу творення пояснюється використанням для називання складної реальності кількох простіших термінів або терміносполучень – компонентів, що фіксують суттєві ознаки понять, тому така назва реальності включається до системи понять зазначеної галузі знань. Це виявляється в лінгвістичній стабільності словесних компонентів терміносполучень, у їх порядку і нормативності.

Література:

1. Бахін В. П. Криміналістика : курс лекцій / В. П. Бахін, І. В. Гора, П. В. Цимбал. – Ч. 1 – Ірпінь : Академія ДПС України, 2002. – 356 с.
2. Верещака М. В. Терминообразовательное гнездо составных терминов / М.В. Верещака // АН СССР. Ин-т языкознания. Лингвист. исслед. – М. : Изд-во АН СССР, 1984. – С. 74–81.
3. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах : учеб. пособ. / Б.Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. – М. : Высш. шк., 1987. – 105 с.
4. Даниленко В. П. Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов / В. П. Даниленко // Исследование по русской терминологии. – М. : Наука, 1971. – С. 7–67.
5. Д'яков А. С. Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти / А.С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К. : Видавничий дім “КМ Akademia”, 2000. – 218 с.
6. Іменем Закону : тижневик МВС України / Київ, Володимирська 15. – 2003. – № 6. – С. 7.
7. Іменем Закону : тижневик МВС України / Моменти. – 2003. – № 12. – С. 3.
8. Іменем Закону : тижневик МВС України / Юридична консультація. – 2003. – № 6. – С. 8.
9. Канделаки Т. Л. Основные группировки терминологических единиц упорядоченных терминологий / Т. Л. Канделаки // Вopr. языкознания. – 1987. – № 6. – С. 84–89.
10. Криміналістика : підруч. для слухачів, ад'юнктів, викладачів вузів системи МВС України / П. Д. Біленчук, О. П. Дубовий, М. В. Салтєвський, П. Ю. Тимошенко ; за ред. акад. П. Д. Біленчука. – К. : Атіка, 1998. – 416 с.
11. Лотте Д. С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов / Д. С. Лотте. – М. : Наука, 1982. – 146 с.
12. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики / Д. С. Лотте. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 158 с.

13. Найкращих стрільців визначено // Іменем Закону : тижневик МВС України. – 2003. – № 25. – С. 2–8.
14. Овчаренко В. Н. Термин, аналитическое наименование и номинативное определение / В. Н. Овчаренко // Современные проблемы терминологии в науке и технике : сб. ст. / [отв. ред. акад. В. С. Кулебакин]. – М. : Наука, 1969. – С. 91–121.
15. Панько Т. І. Українське термінознавство : підруч. для студ. гуманітар. спец. вищ. навч. закл. / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Л. : Світ, 1994. – 216 с.
16. Прес-служба УБОЗ повідомляє // Іменем Закону : тижневик МВС України. – 2003. – № 26. – С. 1.
17. Склад і структура термінологічної лексики української мови / А. В. Крижанівська, Л. О. Симоненко, Т. І. Панько та ін. ; відп. ред. А. В. Крижанівська. – К. : Наук. думка, 1984. – 194 с.
18. Шепітько В. Ю. Довідник слідчого / В. Ю. Шепітько. – К. : Видавничий дім "Ін Юре", 2003. – 208 с.
19. Шепітько В. Ю. Криміналістика : енцикл. словник (українсько-російський і російсько-український) : 1 500 термінів / В. Ю. Шепітько ; за ред. акад. НАН України В. Я. Тація. – Х. : Право, 2001. – 560 с.